

Skarhults kyrka

Medeltiden och den romanska kyrkan

Skarhults kyrka byggdes i slutet av 1100-talet av huggna fyrkantliknande grå- och sandstenar, som en provinsiell efterbildning av Lunds domkyrkas kvadermurar. Uppförandet av Lunds domkyrka (invigdes 1145) innebar att det kom murmästare, stenhuggare och skulptörer från de stora katedralbyggena i centrala Europa. Genom dessa lärde de skånska hantverkarna den romanska byggnadskonsten och tillsammans med sockenfolket byggde de ett stort antal kyrkor på den skånska landsbygden.

Den ursprungliga medeltida kyrkan i Skarhult hade en grundplan som bestod av långskepp, kor och absid. Grå- och sandstenen höggs för att få bort stenarnas runda former och ojämnheter. Hörnstenar och omfattningar runt fönster och dörrar är betydligt mer välhuggna och enbart av det mera exklusiva byggnadsmaterialet sandsten. Delar av den arkitektoniska utformningen (exempelvis att sockeln längs långhuset slutar vid gaveln), gör det troligt att det var Mårten Stenmästare som var byggmästare vid uppförandet av Skarhults kyrka. Han var verksam i Skåne under 1100-talets senare hälft. Idag är endast långskeppets murar kvar av den ursprungliga byggnaden.

I likhet med andra romanska kyrkor fanns det få ljusinsläpp. Fönstren var dessutom små och högt placerade i muren. Från början fanns det endast ett fönster i långskeppets nordfasad, enligt en murverksundersökning från 1990. I södra muren påträffades inga ursprungliga fönsteröppningar, kanske beroende på att denna mur delvis är omgjord. Det var dock vanligt att det fanns fler ljusinsläpp på sydsidan än på den norra, som ibland helt saknade fönster. Vid gudstjänst lystes interiören upp av det varma ljuset från talgljus eller oljelampor.

Tympanonreliefen med två kämpande lejon som håller ondskan utanför helgedomen.

◀ *Portalen i söder var männens ingång till den medeltida kyrkan.*

Ursprungligen fanns det minst två ingångar till kyrkan, placerade ungefär mitt emot varandra på långhusets västra del. Kvinnornas ingång i norr var enkel, medan den i söder för männen var betydligt mer påkostad. Sydportalen består av fristående kolonner av sandsten i rött och grått. Reliefen på tympanonfältet ovanför dörren framställer två lejon i kamp. Det större djuret biter över ryggen på det mindre. Arbetet tillskrivs Skarhultmästaren, som var lärjunge eller medarbetare till Mårten Stenmästare. Det var kostbart att anlita stenhuggare och därför är det ej så vanligt med stensulpturer i romanska sockenkyrkor. De få som gjordes var oftast portaler, eftersom dörren har en viktig symbolisk betydelse. Enligt Johannes 10:9 säger Jesus att ”Jag är dörren; den som går in igenom mig, han skall bliva frälst, och han skall få gå ut och in och skall finna bete.” Den vackert järnsmidda och bepansrade dörren är ursprunglig.

Tornet byggdes till kyrkan under 1200-talet av tuktad grå- och sandsten. Övre delen av tornet murades om vid senare tillfälle, vilket sannolikt betyder att tornets nuvarande avslutning uppåt med takhuv tidigare har haft ett annat utseende. Antikvarie Petter Jansson fann vid undersökningen av kyrkans murar 1990 att tornet eventuellt har haft en ingång i söder. Fyra sandstenar på höjden bildar en i övrigt omotiverad rak och lodrät linje, likt en dörrkarm. Dessutom finns ett brott i sockeln vid marken, vilket kan motsvara bredden på ingången. Den antydda dörröppningen i muren samt resultaten från arkeologiska undersökningar vid kyrkan, där man fann höga halter av fosfatspår i marken (vilket påvisar omfattande förekomst av mänsklig aktivitet) i södra kanten av kyrkogården,

kan betyda att en större gård eller möjligen en ”föregångare” till Skarhults slott varit belägen strax söder om kyrkan. Kanske fanns en speciell herrskapsavdelning i tornet med egen ingång för kyrkans patronus. Kyrktorn har haft en sådan funktion i andra medeltida kyrkor.

Dopfunten i sandsten är från omkring år 1300. Cuppan smyckas med ett spetsbågemönster. Fram till senare medeltid sänktes hela barnet ned i skålen vid dopet, vilket förklarar den djupa och breda urtagningen i skålen.

◀ *Dopfunten är från ca 1300.
Den smyckas med ett spetsbågemönster.*

De ursprungliga klockorna i kopparmalm med järnkläppar är från slutet av 1400-talet. Klockorna togs ner 1950, eftersom de hade sprickbildningar. De göts inte om utan ersattes med två nya klockor. Istället visas de i vapenhuset. Den mindre klockan är tillverkad av Stefanus Petri, sannolikt år 1479. Av den svårlästa inskriptionen, texten är uppdelad genom en mängd kors av olika slag, framgår att den är helgad åt S:t Nikolaus (barnens och sjömannens helgon). Den större klockan är tillverkad av den själländske klockgjutaren Johannes Pavli år 1490.

Den lilla klockan från slutet av 1400-talet är helgad åt barnens och sjömannens helgon S:t Nikolaus.

Vapenhuset i söder byggdes till kyrkan troligtvis i slutet av medeltiden. Det är uppfört av gråsten och tegel. Trappgaveln i tegel är ursprunglig. Det var vanligt att de romanska sockenkyrkorna under 1400-talets senare del moderniserades med tillbyggnader av olika slag. Vapenhuset i Skarhults kyrka har bl a använts till gravsättning. I denna del av kyrkan begravdes sannolikt personer som varit betydelsefulla för byn, men som inte tillhörde de högre stånden. På en av gravhällarna är årtalet 1624 uthuggit och på en annan finns smedens arbetsredskap avbildade – en hammare och tång i upphöjd relief. Gravsättning i vapenhuset förbjöds vid slutet av 1700-talet. Att kyrkan även hade andra uppgifter än själva religionsutövningen, är stupstocken i vapenhuset en påminnelse om.

Kalkmålningar från 1500-talet – Jesu liv i bilder

Under bebådelsescenen med ärkeängeln Gabriel och jungfru Maria syns rester av väggmålningarna.

Frestelsen i öknen – framställningen av en kvinna som piskar djävulen är unik.

Nya valv av tegel slogs under senare medeltid. Tidigare var innertaket troligtvis ett plant trätak eller möjligen ett öppet takstolstak. Valven dekorerades med figurativa kalkmålningar.

Kalkmålningarna i Skarhults kyrka hör till de yngsta i Lunds stift. De tillkom under åren 1525 - 50, från vilken tid det finns få kalkmålningar i Skåne. Under reformationen förstördes bilder i kyrkorna i samband med att helgonkulten avskaffades. Kyrkmålningarna i Skarhult är ovanligt rika på bilder och påminner därför om målningar från den föregående gotiska tiden. Utmärkande för detta måleri är intresset för realism och naturalism (att skildra det vardagliga), samtidigt som det ofta är idealiserande. I den gamla kyrkans två valv skildras Jesu liv: Bebådelsesce- nen med ängeln Gabriel som håller i ett skriftband med texten "Ave Maria" och Maria, sittande vid en pulpet.

Sackeus har klättrat upp i ett träd för att bättre kunna se när Jesus rider in i Jerusalem.

Hon vänder sig mot ängeln och lyfter händerna, kanske för att värja sig mot dennes budskap. I den södra valvkappan skildras ett möte mellan de båda havande kvinnorna Elisabeth och Maria. Elisabeth blev senare moder till Johannes Döparen. I nästa scen, Flykten till Egypten, rider Maria på en åsna med Jesusbarnet i famnen, åtföljd av Josef med en ränsel. Valvkappan avslutas nedåt med fantasifåglar.

I Jesu frestelse i öknen avvisar Jesus Djävulen samtidigt som en kvinna piskar denne bakifrån. Målningarna i det östra valvets västra valvkappa skildrar troligtvis Jesus och den samaritiska kvinnan vid brunnen. Jesus bad henne om vatten trots att en rättrogen jude inte fick dricka ur samariternas kärl. De ansågs vara besmittade. Därtill ansågs det vanhedrande att en man talade med en kvinna utanför hemmet.

I den södra valvkappan skildras Intåget i Jerusalem. Tempel- och tornbyggnaderna till vänster illustrerar staden. Till höger kommer Jesus ridande på en åsna, med ena handen lyft till välsignelse. En kvinna lägger sin mantel på marken framför åsnan. I ett träd har den kortväxte Sackeus klättrat upp för att bättre kunna se Jesus. Till allmän förvåning bjöd Jesus hem sig till denne Sackeus – en "syndare," men som senare kom att skänka bort det mesta av sin rikedom.

I den norra valvkappan skildras hur Jesus driver ut månglarna ur templet med ett spö i handen. Närmast koret är Jesus avbildad som Världsdomaren, tronande på en regnbåge. Från hans mun utgår svärdet och liljan, vilka symboliserar stränghet respektive mildhet på den yttersta dagen. Maria står på hans högra sida och ber om nåd för syndarna som väckts upp av de basunblåsande änglarna. Även Johannes Döparen på Jesu vänstra sida ber för syndarna. Till höger om Jesus står Petrus med nyckeln till himmelriket.

Majestas Domini – Jesus som världsdomaren tronande på en regnbåge.

Målningar är gjorda mot en stjärnbakgrund som omges av slingrande bladverk och stora blommor. Ribborna i det västliga valvet är kvadermålade medan de i det östra valvet har bladornament.

En del av motiven känns igen från de traditionella födelse- och passionsbilderna, men utformningen av enskilda detaljer är unika, anser Knud Banning (som studerat samtliga kalkmålningar i Skånes, Hallands och Blekinges kyrkor från tiden 1100 till 1600), exempel på detta är; scenen med Jesu frestelse i öknen där Djävulen blir piskad av en kvinna så att han kastar upp och

En bonde med räfsa.

Säckpipeblåsare porträtterad av 1500-talsmålaren.

figurerna i nedre delen av valvkapporna – en man med säckpipa, en bonde med räfsa, en jägare med pilbåge, en bonde med slaga och en fogde med piska.

Kanske är det porträtteringar av de som bekostade kalkmålningarna?

Även väggarna i kyrkans äldsta del har varit bemålade, men målningarna kunde endast friläggas på några få ställen i samband med restaureringen 1940. De hade delvis förstörts i samband med att fönsteröppningarna gjorts större. Sannolikt har nedre delen av samtliga väggar haft en draperimålning likt den som tagits fram på muren mot tornrummet.

Genom det vackert spröjsade fönstret syns allén till Skarhult

Nytt gravkor

Ägaren till Skarhults slott Mette Rosenkrantz, som hade patronusrättigheter, lät vid mitten av 1500-talet riva delar av den medeltida kyrkan – det gamla korpartiet med absid, för att lämna plats åt ett nytt kor med gravkammare. Anledningen till detta var att hennes man Sten Rosensparre stupat vid slaget mot svenskarna i Axtorna i Halland år 1565 och att hon ville begrava honom i kyrkan. Vid ombyggnaden återanvändes sand- och gråsten från det gamla koret och absiden, men även tegel användes exempelvis i avslutningspartier. Absidens vackert profilerade sockelstenar användes till det nya rakavslutade koret. Gavlarna dekorerades med trappgavlar och blinderingar (dekorativa försänkningar i muren). Färgspår visar på att bottarna i blinderingarna kanske redan från början målats med en svartaktig färg vilken sedan kalkades över för att istället ersättas med en ornamentalmålning i rött. Fönstret i det nya koret dekorerades med det danska vapnet inbränt med inskriften "Fredric den andre, Konge till Danmark 1568". År 1871 togs fönstret bort och flyttades till Kulturen i Lund.

Över gravkammaren i det nya korets golv ligger två gravhällar med figurframställningar och ornament i upphöjd relief. De har inskriptioner som anger vilka personer som gravsatts – Sten Rosensparre och Mette Rosenkrantz respektive fru Berite Worbentz med tre barn. Worbentz och barnen är släktingar till Rosensparre. Vid restaureringen 1940 gjordes en undersökning av koret. Harald Olsson, dåvarande intendent vid Skånes Hembygdsförbund (– numera Regionmuseet i Skåne), skriver i sin rapport till Riksantikvarien att en tegeltrappa leder ned till gravkammaren. Öppningen till gravkoret var igenmurad med tegel. Det tunnvalvsvälvda gravkoret är uppfört i tegel. Det visade sig att kvarlevorna efter Mette Rosenkrantz saknades. Förklaringen till detta är att hon gifte om sig med den danske rikshovmästaren Peder Oxe och att hon därför är begravd i Danmark (Vallö). Vid kvarlevorna av Sten Rosensparre fann man en värja som antingen har legat på Sten Rosensparres kista eller inne i kistan vid den dödes sida. Idag hänger värjan på korets södra vägg. Efter undersökningen iordningställdes gravkoret.

Sedan mitten av 1500-talet är dopfunten försedd med ett dopfat av mässing med Bebådelsescenen i relief i dess botten. Fatet skänktes av Mette Rosenkrantz som även skänkt två malmljusstakar. Hennes namn och året 1577 är ingraverat i dem.

Samtidigt med koret byggdes även sakristian. Från början hade den inga öppningar. Dörren i norr tillkom först på 1700-talet. Eventuellt har även det takhuvsförsedda tornet fått sitt nuvarande utseende vid denna ombyggnad. Hela kyrkan vitkalkades med heltäckande slätputs. Nya stickbågiga (d. v. s. något välvda) fönster sattes in på de norra och södra fasaderna.

Skarhult slott är en trelängad renässansborg. De äldsta delarna är från senmedeltiden. Det danska riksrådet Steen Rosensparre (1523-65) byggde till med en länga och ett hörntorn på 1560-talet.

Gravhäll i koret med Steen Rosensparre och hans hustru Mette Rosenkrantz som dock inte begravdes i Skarhults kyrka utan i Vallö i Danmark p. g. a. att hon senare gifte om sig med Peder Oxse som var verksam i Köpenhamn.

1700-talet – predikstol snidad av Johan Ullberg

Försvenskningsperioden innebar instabila förhållanden i Skåne. Dessutom härjade en pestepidemi i början på 1700-talet. Dessa förhållande ledde till att underhållet av kyrkorna blev eftersatt. Först vid mitten av 1700-talet kunde ett mer välvårdat inre och yttre visas upp. Genom en anteckning i Skarhults kyrkobok från 1686-1755 där det finns två sidor med anteckningar under rubriken ”Märkliga händelser” får vi veta att predikstolen med prästen plötsligt rasade när han skulle läsa morgonbönen:

“Anno 1696 den 17 junij om een onzdagh wnder prädikan nedherföll Skarholtz prädikestohl medh prästen då Par... [oläsligt ord] war sagt och morgonbönen läsess skulle.”

En ny predikstol snidades några tiotal år senare av bildhuggaren Johan Ullberg, som under åren 1735 till 1775 framställde inventarier till ett 40-tal skånska

Predikstolen från 1700-talet snidad av Johan Ullberg. Den tidigare predikstolen rasade med prästen, då morgonbönen skulle läsas, i slutet på 1600-talet!

Altaret i den ljusa korabsiden med Roger Nilsson fönstermålning från 1940 "Kvinnor vid Jesu grav på Påskdagen". På ömse sidor om altaret finns de båda korta bänkarna som sannolikt användes av präst, klockare och kyrkvårdar.

kyrkor. Han ägde ett gästgiveri i Hurva, men vid sidan om denna rörelse sysslade han med träsnideri. Predikstolen i Skarhults kyrka består av en trappa och en fyrsidig korg. Den är utsmyckad med bl. a. skulpterade hängande "klasrar" av blad och blommor i ett ramverk och dekorativt snidade konsoler. Vid restaureringen 1940 rekonstruerades vad som troligtvis var de ursprungliga färgerna. Bottenfärgen är ljusgrå med marmorering i mörkare grått och grågult. Den blå bakgrundsfärgen i ramverken och de guldfärgade blad- och blomklasarna skapar en tilltalande kontrast. Till predikstolen hör en stol med höga ben. Prästen kunde sitta under predikan utan att församlingen märkte detta. Stolen är idag uppställd i vapenhuset. Eventuellt har Ullberg även snidat en altarpopsats, men den finns inte kvar i kyrkan. Ett enkelt kors pryder istället altaret, vilket var i linje med nyklassicismens estetiska ideal – det rationella tänkandet uttrycktes bäst med enkla symboler.

Bänkinredningen tillkom troligtvis under samma tid. Den är sluten, d. v. s. försedd med dörrar. Öppen bänkinredning blev modern först under 1800-talets senare del. Bänkraden närmst koret på båda sidorna är s. k. herrskapsbänkar och var reserverade för familjen som bodde på Skarhult slott. Även i koret, på vardera sida om altaret, finns två korta bänkrader. Sannolikt användes de av präst, klockare och kyrkvårdar. Dessa båda bänkar är liksom altarringen målade med en marmorering i nyklassicismens ljusa och svala färger.

Kalkmålningarna i valven överkalkades sannolikt i slutet på 1700-talet, vilket skedde med nästan samtliga valv- och väggmålningar i de skånska kyrkorna. Den dunkla medeltida kyrkointeriören passade dåligt med upplysningstidens nya idéer.

1900-talet

– kalkmålningarna frilägges

1922 utvidgas kyrkogården österut. Werner von Schwerin, dåvarande ägare till Skarhult slott, skänkte angränsande mark till kyrkan. Kyrkogården har i likhet med andra skånska kyrkogårdar haft en social uppdelning, exempelvis fanns det en "allmänning" ca hundra meter väster om kyrkan för de som inte hade råd att betala för en gravplats. Personer med hög status begravdes som tidigare nämnts inne i kyrkan med det ansågs även som "fint" att begravas nära kyrkan, dock ej längs norrsidan. Söder om kyrkan finns två för Skåne ovanliga minnesvårdar av järn. Dessa är troligtvis från 1800-talet. Den skånske författaren Nils Ludvig Olsson begravdes 1974 i Skarhult. Nils Ludvig skrev dikter på skånsk dialekt och prosaberättelser om människor och miljöer i Skåne.

Orgeln i tornrummet invigdes 1968. På västväggen syns resterna av figurativa och draperimålningar.

Några decennier in på 1900-talet var kyrkan i behov av en restaurering bl.a lossnade kalkputsens från valv och väggar.

Den mest påtagliga förändringen i interiören efter restaureringen 1940 var att kalkmålningarna i långhusets två valv togs fram. Detta bidrar till att kyrkorummets medeltida karaktär förstärks. Orgeln placerades på ett podium med skrankverk i koret, mitt emot predikstolen. Dopfunten flyttades till tornrummet, vilket tidigare använts som bränsleupplagsrum. Tornrummet blev nu istället dopkapell. Den igenmurade öppningen mellan tornrum och långhus öppnades upp.

Tympanonreliefen, som vid en tidigare förändring av kyrkan hade tagits bort från sydportalen för att istället dekorera västra muren i långhuset, placerades åter på sin ursprungliga plats. Den tidigare överkalkningen togs bort. Sydportalen återfick på så sätt ett mer ursprungligt utseende. Den borttagna järnbeslagna dörren från medeltiden var bevarad och kunde efter restaurering åter hängas i dörröppningen.

Den järnbeslagna dörren från medeltiden hänger åter i sydportalen.

Fönstret i korets östra mur dekorerades med en fönstermålning av konstnären Roger Nilsson med titeln "Kvinnor vid Jesu grav på Påskdagen". Genom placeringen direkt bakom altaret fyller fönstermålningen på sätt och vis funktionen som altartavla.

Tio år efter restaureringen byttes de två medeltida klockorna i tornet ut mot två nya klockor, gjutna av M och E Ohlssons klockgjuteri och armaturfabrik i Ystad.

Numera är åter dopfunten placerad på norra sidan i koret, medan en ny orgel, tillverkad av J. Kunkels orgelverkstad i Lund placerades i tornrummet. Orgeln har 6 stämmor fördelade på två manualer och en pedal. Den invigdes 1968.

Skarhults kyrka *har i likhet med många andra medeltida kyrkor förändrats genom tiderna. Endast långskeppets murar är från 1100-talet. Framförallt förändringarna under 1500-talet har påverkat kyrkans utseende idag. De bildrika kalkmålningarna bidrar till att något av den medeltida mystiken finns kvar i kyrkorummet, samtidigt som de vitkalkade valven och väggarna i koret är uttryck för senare tiders estetiska ideal. Genom att den vita färgen reflekterar ljuset från både fönster och armatur betonas korets symboliska betydelse att förmedla det himmelska ljuset.*

Källor

Knud Banning, *Kalkmalerierne i Skånes Hallands og Blekinges Kirker 1100-1600*, Köpenhamn 1985.
Landsarkivet i Lund
Regionmuséet Skåne.
Skånes Hembygdsförbunds Årsbok 1997.

Text och foto: Eva Erlandsson.